

İktisat nazariyelerinin meydana gelmesinde tarihin rolü

Yazan :

Victor Rouquet La Garrigue

Bordeaux Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Profesör

Umumiyetle nazariye anlayışı ile tarih mefhumu arasında esasen bir nevi antitez mevcut değil midir? Nazariyenin ilmî bir gayesi vardır, mahiyeti icabı umumîdir, cihanşümuldür, yani her türlü zaman ve mekân mülâhazalarının dışında gibi gözükmemektedir.

Modern dünyanın anlaşılması bakımından tarihin pek az yardımında bulunabileceği ileri sürülmüştür. Tarihin müdafileri ve muarızları arasında mücadeleye sebebiyet veren bu mülâhazayı ortaya atan müellifler modern dünyanın yeni oluşu vakıası üzerinde ısrarla durarak, tarihte evvelce vuku bulmuş hâdiselerle bugünkü realite arasında sıkı bir münasebet aramanın beyhude olduğunu iddia etmişlerdir. «Tarih, diyor *Marshall*, bir hâdisenin diğerini takib ettiğini veya onunla aynı zamanda meydana geldiğini öğretir. Fakat birinci hâdisenin ikinciye sebep teşkil edip etmediğini bize bildirmekten âcizdir».

Sebepleri artık münakaşa edilmeyen ehemmiyetli bir tarihî hâdisenin mevcut olduğu söylenebilir mi? Daha uzun zaman, Fransız ihtilâlinin veya reformun hakikî sebepleri araştırılacak, kredi ekonomisinin para ekonomisinin yerine geçmesinde müessir olan âmiller üzerinde münakaşalar yapılacaktır.

Nakleden, hikâye eden tarihten, izah edici tarihe doğru bir istihalenin mümkün olabilmesi için, birbirlerinden çok farklı kanunların bir takım hususî ilimler tarafından daha evvel ortaya konmuş olması icap eder. Bu kanunların karşılaşmas ile ancak realitedeki müşahhas hâdiselere ulaşabiliriz. İzahati veren artık tarih değil, fakat bu hususî ilimlerdir, yani bizzat tarih tefsire muhtaçtır.

Karl Menger şöyle diyor : «Bir hâdisenin ferdi oluşunu araştırmak suretiyle, yani o hâdisenin içinde doğduğu müşahhas şartları tecessüm

ettirmekle, onu *tarihî* bakımdan kavramış oluruz. Müşahhas bir hâdiseyi, hâdiselerin aynı zamanda mevcut olmaları veya birbirlerini takip etmeleri şeklinde beliren intizamın hususî bir hali olarak nazarı itibara aldığımız takdirde *teorik* izaha varmış oluruz».

İktisatla tarih arasındaki münasebete müteallik mesele bu suretle vaz edilmiş olmaktadır. İktisat nazariyesinin meydana gelmesinde tarihin oynadığı rolü inkârla iktifâ mı edeceğiz?

Şuna ilk önce işaret edelim ki, iktisat ilminin ilk devrelerinde böyle bir mesele mevzubahis değildi; vakıaların müşahedesi ve izahı ile icraatı haklı gösteren doktrin arasında doğrudan doğruya bir bağıllık mevcuttu. Merkantilistler kendi devirlerinde, kendi memleketlerindeki iktisadî şartlardan hareket ederek tefsirlerde bulunuyorlar ve siyasî hal çareleri vaz ediyorlardı. Bu da kolaylıkla anlaşılabilir, zira merkantilistlerin faaliyet halinde bulunduğu devirde, ilimler henüz *san'at, teknik*, şeklinde belirmekte, nazariyeye müteallik meseleler sarîh olarak ortaya atılmaktadır. Vakıalar yığını telâkki edilen tarihle, normatif bir disiplin addedilen iktisat siyaseti arasındaki münasebet âşikârdır, zira doktrinin henüz müşahhas istilâhlarla fikir yürüttüğü, daha ziyade kıymet hükümleri verdiği bir devrede bulunmaktadır. Tarihle iktisat arasındaki münasebetler meselesi bu devrede ortaya çıkmamakta, çünkü iktisat bir devrin arzularını ihtiyaçlarını temsil etmektedir. Bilâkis ilmî tefsir endişesi inkişaf edip, iktisat nazariyesi fikrine doğru ilerledikçe aynı meselenin halli çok daha güçleşecektir.

Çünkü asıl nazariye, iktisadî hayata hâkim oldukları farzolanın sabit unsurların mücerret mefhumlarla izahı hususunda yapılan bir denemeden ibarettir.

* * *

Bundan dolayıdır ki, iktisadî düşüncenin inkişafıyla beraber, tarihle sırf nazariye arasında tedricî bir ayrılığın meydana geldiği görülmektedir. Teori daha ilmî bir karakter iktisab edebilmek için münferit hâdiselerden umumî mülâhazalara yükselmek iddiasındadır, bunu tahakkuk ettirebilmek maksadile de realiteyle olan bağıllığını gevşetmektedir. Vakıaları hor görece kadar ileriye gitmemekle beraber, iktisatçıların büyük bir kısmı, az çok keyfî bir şekilde seçilen prensiplerden hareketle, münhasıran mücerret, mantıkî istidlâl usulüne bağlı kalmaktadırlar. Mamafih bu belli başlı unsurların kaynağını da gene tarih teşkil etmektedir. İktisatçılar az veya çok zımnî bir şekilde *vakıalara* atıfta bulunmaktadırlar: bunlara doğrudan doğruya baş vurmasalar dahi hemen her zaman tesirlerine maruzdurlar; vakıalar iktisatçıları şu veya tercihan bu istikamette

istidlâlde bulunmaya sevketmektedirler. Tarih ilminin bütün hayatiyetini kaybettiği bir anda istatistiğin, tarihin, müesseselerin tetkikinin işgal etmeleri lâzım gelen yerleri tespit etmekle Tarihçi Mektep bu ilmi canlandırmış yeniden hayata kavuşturmuştur. İktisadî hayatın tasviri bizatihi ehemmiyeti haiz olduğu gibi, her türlü nazari münakaşanın da ilk şartını teşkil eder. Nazariyeyi tesis eden, vakıaların dikkatli bir müşahedesinden sarfınazar edemez. Bu sebepten dolaydır ki iktisadî nazariyelerin tekâmülü düz ve kesiksiz bir seyir takip etmez.

Böylece, tarihin iktisadî düşüncenin istikametini ne şekilde tayin edeceği hususu kolayca anlaşılacaktır: İktisatçılar tefsirlerinde, az veya çok şuurlu bir tarzda, doğrudan doğruya veya bilvasıta tarihten ilham aldıklarına göre, bunlardan bir kısmı vakıalardan tamamiyle ampirik bir şekilde faydalanacaklar, diğerleri ise bilâkis ilmî bir şekilde istifadeye gayret edeceklerdir.

İktisat nazariyelerini, mücerret *mekân* içinde değil de halkın *tarihî kollektif şuurunun müşahhas süresi* içinde ve riyaziyeci - iktisatçıların formüllerine zemin teşkil eden, bu bir nevi hendesi mesaha mahiyetindeki *riyazî muhit* içinde düşünmekle, iktisatçılar canlı *realiteye* yaklaşmağa teşebbüs etmektedirler.

İktisadî düşünce nitekim yavaş yavaş şu iki zıt safha arasında *muvazene* bulmuştur: *hareket verici, aktif illiyetle yani hareketle izah*, veya bir nevi hendesi vaziyetle yani mücerret *mekânla* izah.

Bizi muasır dinamiğin muazzam sentezlerine ulaştıracak olan, tarihe şuursuzca istinat eden bir oluş devresinden sonra, tarihi temel ittihaz eden nazariyelerdir.

İktisat teorileri tarihinde yavaş yavaş meydana gelen bu tekâmülün neticesinde sırf iktisat teorisinin meydana gelmesine bağlı, makroskopik bir iktisat dünyası görüşüne varılacaktır. Şunu kabul etmek lâzımdır ki, tarihin temin ettiği imkânlarla muhakkak ki çok muhtacız, sonra da her teori ne kadar ilmî olursa olsun nihayet bir müdafaadan ibarettir.

* * *

Nazariyeye lüzumlu malûmatı temin etmekle ve her türlü sistematik inşaatın en esaslı malzemesini vermek suretile nazariyecinin zihniyetini şekle sokmakla tarih, iktisada ait araştırmaların en fazla muhtaç oldukları bir sahayı teşkil etmektedir. Böylece *tarihî zaman*, bir nevi *şuursuz* ve *ampirik* dünya görüşü teşkil eden nazariyenin seyrinde mevcut olmakta devam edecektir. Fakat iktisatçılar, yavaş yavaş, nazariyelerinin temeli olarak, ilmî bir şekilde istifade edecekleri bu tarihî unsurun farkına varacaklardır.

İktisat nazariyelerinin meydana gelmesinde tarihin oynadığı rol tekâmül etmiştir. İktisadın arka plânını teşkil ederken tarih ön plâna geçmiş, iktisat nazariyelerinin temelini teşkil etmiştir.

Birinci kısım : *Tarih, iktisat nazariyesinin arka plânında.*

İktisat nazariyesi, iktisadî realitenin izahı ve anlaşılması hususunda bir deneme olduğuna göre, zarurî olarak, vazedildiği ânın tarihî şartlarının tesirine maruz kalır. Öyle ki son zamanlarda bir Amerikalı müellif, maziye ait her nazariyenin mevzubahis devirde hâkim olan iktisadî şartların bir ifadesi, bir aksî olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmiştir. Mamafih nazariyeler, vakıaların tesiri altında ergeç değışirler, binaenaleyh muayyen bir anda, yeni vakıalarda eski nazariyelere karşı ileri sürülebilecek deliller arayan yeni nazariyelerle çatışmak mecburiyetinde kalırlar. Fakat bu keyfiyet yeni nazariyelerin, kendilerine tekaddüm edenlerden daha ilmî bir şekilde tarihten istifade ettiklerini tazammum etmez. Sadece bunlar, vakıalara dayanan ampirik usule daha geniş ölçüde ve günün icaplarına uygun bir tarzda müracaat etmektedirler. Bu mülâhazanın doğruluğunu tahkik edebilmemiz için de şu hususları araştırmamız icap eder.

a) *Klâsik nazariyelerin meydana getirilmesinde tarihî an ve mekânın tesiri ne olmuştur ?*

b) Vakıalara müracaat usulü veya ampirik metod klâsiklerin muarızları tarafından nasıl kullanılmıştır ?

A) *Klâsik nazariyelerin meydana getirilmesinde tarihî an ve mekânın tesiri.*

Klâsik teoriler «tarihin gerilemesi» ile nazarı itibara alındıkları takdirde, yani bunlar bir taraftan, biraz keyfî de olsa ana hatlarına, umumî mânalarına irca edilmek, diğer taraftan içinde meydana geldikleri tarihî muhite yerleştirilmek suretiyle göz önünde bulundurulurlarsa, modern muarızlarının tevcih ettikleri tenkitlerin tesirsiz kaldığı göze çarpar. Zira bu nazariyeler bizimkinden çok farklı bir iktisat dünyasına taallûk ediyorlardı, ait oldukları devir için doğru idiler, o zamanın iktisadî şartlarına uyuyorlardı. Bunun bazı bariz misallerini klâsik mektebin:

α) *İstihsal şartlarına*

β) *İnkisam şekillerine*

müteallik belli başlı tezlerinde görebiliriz.

α) İktisadî faaliyet telâkkilerinin temelini teşkil eden istihsal şartları, içinde doğdukları devrin bir neticesidir. Eğer nazariyeler şu veya bu tarihî istihsal şartına istinat eden iktisadî faaliyeti sadece izah etmek gayesini gütselerdi, bu pek tabii karşılanırdı. Halbuki, iktisadî düşünce tarihinde bu nevi tahlil tarzına nisbeten yakın bir zamanda teşebbüs edilmiştir (ziraî istihsalde ve sınaî istihsalde bünyelerin tefriki, hususiyle daha da ince tefrikler) nazariyeler ise mevzubahis müşahhas iktisadın karakteristik vasıflarını tasrih etmeden yegâne şayanı kabul izahatı verebilmek için umumileştirme ve tecridde yüksek bir dereceye vasıl olabileceklerini iddia etmektedirler.

XVIII. asırdan XIX. asra geçiş, başka bir ifade ile, fizyokrasinin sanayileşmeğe inkilâbı bu suretle meydana gelmektedir.

İlk olarak fizyokratlar, *Quesnay*'nin «İktisadî Tablosu» ile, her zaman ve her yerde carî, umumî bir nazariye ortaya atmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Fizyokratlar «1750 Fransasını nazarı itibara alıyoruz» demiyorlar, «İşte değişmez tabii nizam» diyorlar. Bu ebedî, ezeli, ilâhî nizam hangisidir? Bu, tamamiyle o devirde Fransanın vaziyetine tekabül eden bir nizamdır. İktisadî bünye ziraîdir, sanayi henüz istihsalin başlıca kaynağı olarak belirmemiştir; nazarı tahlil, farkında olmadan, yenileşme ve inkişaf ihtiyaçlarına tekabül etmektedir. İktisadî düşünce tarihinin bu safhasında bir *nazariyenin* yani fizyokrasinin mevcut olduğu muhakkak fakat her şeyden evvel toprağın işletilmesini istihdaf eden bir *siyasetin* de müdahale ettiği inkâr edilemez.

İktisadî tablodan istihraç edebileceğimiz şu teorik fikirle: «Millet üç vatandaş sınıfına irca edilir: müstahsil sınıf, mülk sahipleri ve kısır sınıf» *Quesnay*'nin: «Hükümdar ve millet hiç bir zaman şunu unutmamalıdır ki yegâne servet kaynağı topraktır, bu serveti arttıran da ziraattir» şeklinde ifade ettiği vecize arasında bir münasebet bulunduğundan nasıl şüphe edilebilir?

Smith'e gelince, yeni doğmakta olan ilimle ilk temaslarını Fransız mektebi nezdinde yapan *Smith*, İngiltereye döndükten sonra, Avrupadan getirdiği nazariyeleri kendi doğduğu muhitte, daha tekâmül etmiş bir tarihî muhitte tekrar gözden geçirmektedir. Etrafında cereyan edenleri müşahede edip şunları yazmaktadır: «Her milletin *senelik sayı* bir sene zarfında, gerek zarurî ihtiyaçlarını, gerek eğlencesi ve refahı için istihlâk ettiği malların kaynağını teşkil eder». *Servet*: zarurî ihtiyaçlar veya zevk ve eğlence için istihlâk edilebilecek mallardır; bunu temin edecek *kaynak* ise emektir. Nasıl o devirde İngiliz sanayicisi fransız ziraatine karşı

koymuşsa, böyle bir esası kabul etmekle, *Smith*'de yalnız merkantillistlere değil, fakat fizyokratlara karşı da cephe almaktadır. İş bölümü ve bunun neticesine müteallik meşhur tahlilile de düşüncesini serahatle belli etmektedir. İstihsalin neticesi herşeyden evvel sayın organizasyonuna bağlıdır; bu noktadan hareketle *Smith* şu meseleleri mütalâa etmektedir: «emeğin müstahsil kuvvetlerini tekemmül ettirmiş olan sebepler, emeğin randmanın muhtelif sınıflar arasında tevziini temin eden tabii nizam», sermaye, sermayenin tedricen nasıl arttığı, bu sermayenin az veya çok makul bir tarzda kullanılması elde edilen muhtelif say yekûnları. Fizyokratların teorilerinden ne kadar uzaklaşmıştır ! *Smith*'in büyük eserinin bellibaşlı bölümlerine ait bu başlıklar İngilterede nüfuzlu iktisadî sınıfın endişelerini belirtmektedir. İngiltere o devirde dünyanın imalâthanesi olabilmek için ziraatini feda etmekte, millî emeğinin mahsulünü, diğer memleketlerin toprak mahsullerile mübadele etmek için bütün faaliyetini sanayie hasretmektedir.

Fransız ve İngiliz tezleri arasındaki bu aykırılığı müşahede ettikten kısa bir zaman sonra, Fransız tezinin endustrializme doğru seri bir tekâmülüne şahit oluyoruz. Bu inkişafı meydana getiren âmil *Smith*'in tesiri olmayıp, bizzat sanayiın Fransadaki inkişafıdır. *Jean - Baptiste Say*'in *Smith*'in nazariyelerini İngilterede öğrendiği muhakkaktır, fakat İngiliz müelliflerinden ayrıldığı nisbette de Fransadaki iktisadî realitenin müşahedesinden ilham almış değil midir ? İktisadî faaliyette müteşebbisin rolünün başta geldiğine dair *Say*'in telâkkisi, Fransada XVIII. asır sonlarında sınaî işletmelerin kurulması ile alâkadar değil midir ? Fransada *Say*'in tilmizleriyle inkişaf eden fikir hareketi de esasen teoriden doktrine doğru bir seyir takip etmektedir.

β) İktisadî faaliyetin umumî şartlarından, şu veya bu hâdisenin izahile uğraşan hususî teorilere geçtiğimiz zaman, görürüz ki, bütün tecrid iddialarına rağmen, *tarihî an'a müteallik şartların* tesirleri daha az olmamıştır. Klâsiklerin inkisama dair umumî nazariyelerindeki vuzuh-suzluk şu vakıa ile izah edilebilir: gayri menkul mülkiyeti az inkişaf etmiş olup, anonim şirketlere nadir tesadüf edildiğinden, işletmeler bir tek müteşebbisin mülkiyetinde bulunmaktadır, ancak tesadüfen az sayıda bazı sermayedarların doğrudan doğruya iştiraki mevzubahistir: Sermayeyi kiralyan ile işleten arasında bir tefrik mevcut değildir.

Modern iktisatçılar tarafından çok tenkit edilen ücret fon'u nazariyesi *Smith* okunduğu zaman vuzuh kazanmaktadır. Meşhur tunç kanunu ile sert bir şekle sokulan asgarî geçim teorisi, XIX. asrın başlarında ve bu asrın ilk yarısında mevcut tarihî şartlara tekabül etmektedir. *Malthus'*

ün tezi, XVIII. asrın karakteristik vasfını teşkil eden fevkâlade nüfus artışı keyfiyeti karşısında duyulan endişeyi belirtmektedir.

* * *

Mamafih tarihin tesiri kendini farklı şekillerde hissettirmektedir. Bazı müellifler, az çok farkında olmadan içinde yaşadıkları devrin iktisadî hayatının tesirine maruz kalırlar. Diğerleri (*Say*) bu vakıaların mevcudiyetini kabul edip, istikra yolile bunlardan netice çıkarmağa çalışmaktadırlar. *Say*'le *Ricardo* arasındaki ihtilâfın sebebi de budur. Maalesef galip gelen bilhassa İngilterede, *Ricardo*'nun temayülüdür: binaenaleyh klâsik mektebe muarız olanların, *Ricardo*'nun tezini yıkmak için tecrübeye müracaat etmelerine şaşmamak lâzımdır.

B) *Klâsikler vakıalara müracaat usulünden ne şekilde istifade etmişlerdir ?*

Bu usul, vakıalara müstenit delillere müracaat etmek gibi basit tarzlardan, geniş tarihî sentezlerin meydana getirilmesine kadar, muhtelif şekillere bürünecektir. Vakıaların, klâsik teorilere karşı isyanının ilk tezahürlerine, XIX. asrın bidayetinden itibaren *Sismondi*'de rastlıyoruz: burada, daha henüz, mahallî hücumlar safhasında bulunuyoruz ! Filhakika *Sismondi* bazı iktisadî hâdiselerin, Klâsik Mektebin iktisadî hayattaki mekanizmaları izah ederken verdiği tarifleri nakzettiğinin farkına varmaktadır. Proletarya sefaletinin arzettiği manzara *Sismondi*'yi, iş bölümü ile teknik terakkinin sadece müdafaasını yapmakla iktifa etmeyip, inkisam meselesini sarahatle ortaya koymağa sevketmektedir.

Şu satırları yazıyor: «1818 de Avrupanın katlandığı ticaret buhranı, el sanayii işçilerinin çektiği şiddetli izdirap beni çok müteessir etmiştir.»

Ertesi sene, İngilterede, *o zamana kadar hocası* olan *Smith*'in telâkilerile kabili telif olmayan yeni vakıalara işaret etmektedir. *Sismondi*, *Smith*'in görüşlerinde tezahür eden nikbinliğin haklı çıkmadığını, bazı kanunların vakıalar tarafından red ve cerhedildiğini görmektedir. Ezcümle, mahiyeti gittikçe daha iyi beliren iktisadî buhranlar, bilhassa bu en fazla sanayileşmiş memlekette, hakikaten umumî mahiyette aşırı istihsal krizleridir: arz ve talebin muvazenesi kanunu, hususiyle *Say*'in mahreçler kanunu tarihî müşahedelerle çürütülmüş gözükmemektedir... Ancak kısmî ve geçici muvazenesizlikler mevzubahistir; depresyon filhakika bertaraf edilebilmekte, fakat ancak *birkaç sene geçtikten*, hem de istihsalin bütün sahalarına sirayet ettikten sonra. İntibak mekanizmalarından mücerret olarak bahsetmek doğru değildir, herşeyden evvel bu intibak esnasında insanların katlanacakları izdirapları gözönünde bulundurmak gerektir.

Sismondi'nin bize örneğini verdiği bu içtimaî realite'ye dönüşün yanında Almanyada *List*'le millî realite'ye dönüldüğünü, klâsik telâkkilere karşı yeniden tarihe müracaat edildiğini görüyoruz. Geniş ölçüde tarihe müracaat edilmekle beraber gene kısmî bir istifade mevzubahistir. diğer taraftan ileri sürülen tenkitler mahdut olup, sistemin ana hatları muhafaza edilmektedir. *Yeni vakıaların terakümü ve fikirlerin inkişafı, Karl Marx'a daha da ileri gitmek imkânını vermiştir.*

Sismondi gibi *Marx* da nazariyelerinin inşasında kullanacağı tarihî unsurların büyük kısmını, rüçhanlı bir müşahede merkezi olan İngilterede getirmiştir. Yapacağı hamlenin henüz başlangıcında bulunan kapitalist rejimin ihtiva ettiği tenakuz tohumlarını *Smith* gene burada tahlil etmek imkânını bulmuştur. *Marx* felsefeyle çok fazla meşbu olduğu için sırf bir müşahede ile iktifa edemeyeceği gibi, *Hegel* felsefesine mensup olduğuna göre vakıalarda, tekâmülün istikametini tayin edecek dialektik seyri aramadan duramazdı. Kapitalist bünyelerin inkişafındaki mantığa ancak zamanımızda ve mazideki vakıaların tetkikile varılabileceğini düşünmektedir. *Marx*'ın felsefe kültürü ve bütün telâkkileri bu kaynaktan elde edilmiş malûmata istinad etmektedir. Bugün — kıymet fazlası gibi — nazariyeler reddedilseler bile, bunların, hiç olmazsa, *Karl Marx*'ın müşahede ettiği istismar hâdisesinin mantikî bir şemalaştırılması denemesi olduğu inkâr edilemez.

Hattâ daha da ileri giden *Marx* tarihle iktisat arasındaki münasebetlere dair umumî bir görüş tarzına varabilmiştir. Tarihî maddeciliğinde *Marx* fikir hareketlerini vakıalardaki değişmelerle izaha teşebbüs etmektedir.

Bu safhada, iktisat teorisi muayyen bir vaziyetin, mücerret, ilmî, bir ifadesi olacak, liberal cereyana karşı bir aksülâmel teşkil edecektir. Mamafih tarihin henüz nazariyeye nisbeten geniş ölçüde arka plânu işgal ettiği gözükmektedir. Bunu iki sebebe irca edebiliriz: bir kere mevzubahis olan, vakıalardan hareketle nazariyelerin ilmî bir şekilde inşası olmayıp — *Marx* sadece umumî mefhumlarla iktifa etmektedir — tarihî tekâmülün heyeti mecnuasını ihata eden bir görüş tarzından ibarettir; bundan başka, iktisat nazariyesinin tarihin umumî mahiyette bir izahına esas teşkil ettiği gözükmektedir ki bunun aksi olmak icab ederdi; iktisat, siyasi, içtimaî, dinî şekil ve hâdiselerden müteşekkil üst yapıyı izah eden alt yapıdır.

Marx'ın metodunun, İngiliz klâsiklerinin kullandığı istidlâl usulünün daha işlenmiş bir şeklinden ibaret olmasına mukabil, tarihçi - iktisatçılar tarihî vakıaların çok dikkatli tetkikini icap ettiren ilmî bir tahlile istinat.

etmek suretiyle iktisat kanunlarının tesis edilebileceğini kabul etmekle bu yapıyı tersine çevirmişlerdir.

Artık tarih, iktisat ilminin arka plânında işgal ettiği yeri terkederek bu ilmin temeli olmuştur.

İkinci kısım. — Tarih : İktisat teorisinin temeli.

Klâsik iktisatçılar ve bunları takib edenler, günlük vakıaların tesirine maruz kalmakla iktifa edip, sanayicilerin tecrübelerinden yardım umarak ampirik bir müşahede usulüne müracaat ettikleri halde, ampirik bir müşahede usulü olarak değil de, iktisadî, içtimaî vakıaları ilmî bir şekilde tetkik eden bir metod olarak nazarı itibare alındığı takdirde tarihin, iktisadın müsbet teorilerinin inşasında *temel teşkil etmesi* icab eder. Mamafih tarihin bu ilmî tatbikatı iki farklı şekilde anlaşılabilir: *ya bizzat tarihî vakıaların müतालâası, veya istatistiğe ait dökümanların tetkiki mevzubahis olabilir.*

Bu her iki cereyan tarihin ehemmiyetini tebarüz ettirerek, iktisadî sahada yapılacak tetkiklerde tarihe müracaat etmekteki zarureti belirtmektedirler. Şimdiye kadar yapılmış olan bütün ifratlara, metoddaki eksikliklere rağmen, tarihin iktisat teorilerinin hazırlanmasındaki rolü hiç te küçüksenemez.

Bu iki temayülün metodolojik esaslarını gözden geçirdikten sonra teorinin inşasında tarihin oynadığı rolü sarahaten belirtirken bu temayüllerin bize temin ettikleri hizmetlerin hakikî mânasını tebarüz ettirmeğe çalışacağız:

a) *Bir taraftan Alman Tarihçi Mektebinin ve Sosyolojik Mektebin tarihten ne şekilde istifade ettiklerini tetkik ederken,*

b) *Bu muhtelif mekteplerin bize temin ettikleri hizmetlerin hakikî mânasını tayin edeceğiz.*

a) *Alman Tarihçi Mektebinin ve Sosyolojik Mektebin tarihe müracaat şekli.*

Tarihçi mektep, klâsik fransız ve ingiliz iktisatçıların iktisat ilmine tanımış oldukları hudutları kabul etmemektedirler. İktisat ilmi etrafını saran tecrit ve umumileştirme havasile bunalmış vaziyettedir, tekrar hayata dönmek arzusundadır. Boş çerçevelere benzeyen umumî kanunlardan usanmıştır; *vakıa ve müşahede talep etmektedir.* İktisadî hayatın çeşitli veçhelerini anlayabilmek için iktisadî faaliyeti tecrit edilmiş olarak değil, *içtimaî muhitle olan münasebetlerle mülâhaza etmek icap eder.* Ancak o zaman bu faaliyetin hususiyetlerini tanımak mümkün olur.

Daima şekil deęiřtiren, tekâmül eden bu içtimaî muhiti ancak tarih izah edebilir.

Nitekim, insan cemiyetlerinde iktisadî hayatın daha evvel geçirdiği safhaları öğrenmekle ancak, bugünkü durumun anlaşılması için lüzumlu *ip uçlarını* elde etmiş oluruz. *Tarihçi Mektebe* göre, ilk iktisatçılar, iktisadî hâdiseler arasında, umumî olmaları dolayısıyla fizik kanunlar mahiyetinde olanlara bilhassa bağlanmakla, iktisat ilmini çok dar çerçeveler içinde kalmıya zorlamışlardır. Bu iktisatçıların anladıkları şekildeki nazariyenin yanında, biolojiye yaklaşan bir tetkik şekli daha mevcuttur: her memleketin bünyesinin ve iktisadî hayatının tarih tarafından izahı ve teferruatlı tasviri.

Bu görüş tarzına ilk defa *Roscher*'de rastlanmaktadır. Fakat *Roscher* sadece tezlerini tarihî misallerle desteklemekle iktifa ettiğine göre bu hareket tarzı henüz Klâsik Mektebe karşı hakikî bir aksülâmel teşkil etmekten uzaktır. Asıl aksülâmel, *Knies* veya *Hildebrand*'ın klâsik tezlerin hatalı oldukları hakkındaki iddiaları ile ortaya çıkmaktadır; cemiyetlerin iktisadî inkişafına dair kanunların tayininde tarihten istifade edilmesi bu devreye rastlanmaktadır. Bu vaziyetin de müşahede edilen realiteden çok uzak olduğu az zaman sonra tebeyyün ettiğinden *genç Tarihçi Mektep*, klâsikler gibi statik, *Knies* gibi dinamik kanunları araştırmaktan vazgeçerek tasvirî tarihle meşgul olmaktadır. Bu mektep iki farklı metod kullanmak suretile, iktisadî müesseseleri teferruatlı bir tarzda incelemektedir: tarihî kaynaklardan istifade etmek suretile maziyi araştırmakta, istatistikler ve monografilerin yardımile de hali tetkik etmektedir.

Mamafih bu usul, tam mânâsile ilmî araştırmalarla tezat teşkil eden bir nevi enfusilikten kendini kurtarmağa muvaffak olamamıştır. Binaenaleyh, istatistikler vasitasile positif usulü tatbik eden *Simiand*'da olduğu gibi, şöyle bir istihfâm belirlemektedir: Bir iktisadî hâdiseyi izah etmek için realiteden ders alırken, hâdiselerin tasvirinin esiri olmaktan kendimizi nasıl kurtarabiliriz, sadece mantıkî bir tecride saplanmadan, sebeplerin araştırılmasına nasıl ulaşabiliriz ?

Klâsiklerin ampirik usullerile yapılan tarihî tetkikler çok zaman keyfî umumîleştirmelere müncer olmaktadır.

Simiand'a göre : «Bu araştırmalarda vakıaların sistematik bir tetkiki, bir resmigeçidi ile alâkadar olunmamaktadır». İktisadî araştırmalarda doğru yolu gösteren bu ampirik usulü mükemmelleştirmeğe teşebbüs etmek lâzımdır.

İktisatçı, tarihçi gibi, laboratuvar tecrübeleri dışında kalan *vakıalar* üzerinde çalışmaktadır; bu vakıaları ancak bunlardan bahseden vesikalar

vasıtasile tanımaktadır. Vesikaların tarihçiler tarafından tenkidî surette tetkikinden iktisatçılar da istifade edebilirler.

* * *

Bütün bu vesikalar arasında istatistik çalışmaların, tabiat ilimlerinde kullanılan usullerle mukayese edilebilecek araştırma şartlarına yaklaşma imkânlarını haiz olduğu söylenebilir. Mamafih iktisat tarihi ve istatistik, sistemli bir araştırmaya vasıl olabilmek, pozitif ilimlerin iddialarına erişebilmek için birbirlerini tamamlamak, daha doğrusu birbirlerine nüfuz etmek mecburiyetindedirler. *Simiand* kendine mahsus ifadesile: «İlim araştırmalarının gayesi reel vakıaları objektif olarak izah etmektir.» (modern ve muasır ekonomide ücret meselesini tetkik ederken bu hedefi gütmektedir). Ortaya bir mesele çıkıyor, müşahhas vakıaların tahlili; *bu meselenin hallini ekonometri ile uğraşanlar deruhte ediyor*. Zaman içinde fiyat, gelir hareketlerinin basit tahlilile uğraşan «ekonometri» in vazifesi istatistikçilerin çalışmalarını *istismar etmek* olduğuna göre bu şahıs tam mânasile bir tarihçi değil midir? Tahlile tâbi tutulmuş tarihî müşahedelerden elde ettiği neticelerle ve metodu ile iftihar eden *ekonometr*, bunları iktisatçıya, hususile, riyaziyeci - iktisatçıya teslim edecektir. Bu müşahhas tahlillerden, iktisatçılar muazzam bir senteze ulaşabileceklerdir. Bu istihale daha *Walras* ve *Paréto*'nun iktisadî muvazene tezlerinde, aksi istikamette de olsa, takip ettikleri yolda belirlemektedir.

* * *

Bu çalışma usullerine itiraz edenler, *kâh* vakıalar tetkik edilirken bunların basit monografilerinin çıkarılmasile iktifa edildiği, *kâh* vakıaların kemmi bakımdan tasviri yahut basit bir tahlili yapıldığı, fakat hiç bir zaman iktisadî hâdiselerin *hakikî bir izahına* varılamadığını iddia etmişlerdir.

Her müellifin eseri ayrı ayrı tetkik edildiği zaman bir dereceye kadar haklı addedilebilecek olan bu tenkitler, tarihî metodun ilmi bir şekilde tatbik edilmesile elde edilen müsbet neticeleri gizlememelidir.

b) *Tarihçi ve Sosyolojik Mektebin elde ettiği müspet neticelerin hakikî mânası.*

Tecritte ve umumileştirmede ifrata kaçılması bir aksülâmel yaratmıştır; realizmde ifrat. Tarihî verilerde, münakaşalar için bir fırsat, fikirleri destekleyen misaller görülmekle iktifa edilmeyip, iktisadın özü bu

verilerde aranmak isteniyor. Herhangi bir apriorizm mevzubahis olmadan realitedeki mudil hâdiselerin esash bir tetkiki neticesinde nazariye kendiliğinden meydana gelmelidir. Klâsik metodların aksülâmel yaratması faydalı olmuştur, fakat bir çok müellif kendini bu cereyana fazla kaptırmıştır. Mamafih muhtelif istikametlerde meydana gelen bu ifratlar, istifade edeceği usulün araştırılmasında ve tarihe karşı takınılması lâzım gelen tavır bakımından, modern iktisatçı için, emin bir rehber teşkil edeceklerdir. Nihayet mevzubahis olan «tarihî realite» dir; fakat bu da mutlak bir veri teşkil etmez; tarihî realiteyi de bulmak, meydana çıkarmak lâzımdır; bu realitenin alacağı veçhe, geniş ölçüde bu veçheyi şekillendirmek için kullanılacak usullere bağlıdır. İctimaî vakıalar o kadar mudil bir küme teşkil ederler ki, bunlara nüfuz edebilmek için pek çok tabakalar teker teker kaldırılmak icap eder, fakat bu tabakalardan hiç biri, kendi başına bütün bu realiteyi izah edebilecek kabiliyette değildir. Tek bir görüş zaviyesile iktifa etmekten, tek bir teşebbüsü kâfi görmekten kaçınılmalıdır... Vakıalara sıkı surette bağlanmalı, fakat bu, geniş ufuklara doğru ilerlemeğe mâni teşkil etmemeli, umumîye yükselmeli, fakat bunun için realizmi feda etmemelidir.

Bütün aksülâmeller gibi Tarihçi Mektebin ve Sosyolojik Mektebin eseri münakaşa edilebilir, çünkü bu eser aynı zamanda hem çok ileri gitmiş, hem de kâfi derecede ileri gitmemiştir.

Çok ileri gitmiştir, çünkü her türlü intizam fikrini reddetmektedir, bu suretle pratik bakımdan iktisat sahasında kanun vazedilebileceği imkânsız görülmektedir.

Kâfi derecede ileri gitmemiştir, çünkü usule ait haklı bir endişeyle Tarihçi Mektep, hususî hallerden aceleyle istidlâl edilen umumî mülâhazalar yerine dikkatli bir müşahede ikame edilmesini derpiş ederken neticede kendini tamamen vakıalara kaptırmış, bu vakıaları bir bütün içinde mütalâa etmek imkânını kaybetmiştir.

Mamafih bu mekteplerin, *izafiyet*, *tekâmül* ve *sistem* mefhumlarında elde ettikleri müsbet neticeleri kabul etmek lâzımdır.

α) *İzafiyet mefhumu ve tekâmül mefhumu.*

Tarihçilerin, klâsikler aleyhine serdettikleri itirazlardan biri de bu iktisatçıların her zaman ve bütün memleketler için carî olabilecek iktisadî kanunların mevcudiyetine inanmış olmalarıdır. Alman Tarihçi Mektebi ve Amerikan Mektebi, muhitin, müesseselerin ve bunların tahavvüllerinin ehemmiyeti üzerinde durmaktadırlar.

Siyasî cemiyetleri sevk ve idare eden kanunlar Eski zamanlarda, Orta zamanlarda ve günümüzde aynı kanunlar değildirlir. Örf ve âdet, inançlar

farklıdır, fertlerin içinde iktisadî faaliyetlerini icra ettikleri muhitteki bu tekâmül çok mühimdir.

Gerek iptidai faaliyetlere, gerek orta zamanların iktisadî faaliyetlerine dair tetkikler, bu faaliyetlerin içinde cereyan ettikleri çerçevelerin çok mütenevvi olduklarını tebarüz ettirmektedir. Bu etütler iktisadî faaliyetleri tarihî zamanın fonksiyonu olarak tahlil etmek imkânını vermişlerdir. *Mekân bakımından izafiyet* gayri müsavi tekâmül derecelerine erişmiş farklı cemiyetlerin muayyen bir anda scsyojik müşahedeye tâbi tutulmasile meydana gelmektedir. Bu izafiyet mefhumu iktisat nazariyelerine elâstikiyet kazandırmakta, iktisadî tekâmülü harekete getiren belli başlı kuvvetleri tebarüz ettirmeğe icbar etmektedir. Mülkiyeti, hususile kapitalizmi, tarihî tekâmülün muayyen bir ânında meydana çıkmış olup, pekâlâ bir gün gene ortadan kalkabilecek makuleler olarak kabul eden Sosyalist Mektepler izafiyet fikrini çok istismar etmişlerdir.

Bu mefhumun vuzuh kazanması iktisat teorisinin farklı bir şekilde tefsirini mümkün kılmakta, hattâ bu nazariyeleri, iktisadî hayata daha yakın bir realizmle canlandırmaktadır. Aynı zamanda, belli başlı sabit unsurları belirtmek maksadile bir tecrit ameliyesine zorlanmakla, teori daha da zenginleşmektedir.

Biri tarihî metodun yardımile, diğeri sosyolojik usul sayesinde olmak üzere tekâmülü izah eden iki esaslı görüş tarzına varılabilir. Bu iki belli başlı telâkki, tamamilen, vakıaların müşahedesinden hareket etmek suretile meydana getirilmiş izah edici teoriler olarak belirmektedirler.

Kendi ifadesile: «tecrübî usul» *Simiand*'in içtimaî, iktisadî tekâmülü paranın rolüne istinat ettiren bir telâkki tarzına varmasını sağlamıştır.

Daha şematik, daha mücerret, daha az istikraî olmakla beraber *Schumpeter*'in iktisadî tekâmüle müteallik nazariyesi de kapitalizmin, *iktisadî bir sistem olarak* tarihî tefsirinin neticesidir.

Bu suretle Tarihçi Mektebin diğeri muvaffakiyetine temas etmiş oluyoruz: sistem mefhumunun meydana getirilmesi.

β) İktisat sistemi mefhumu.

List'e göre, iktisadî hayatta merhalelerin birbirini takib etmesi, *Hildebrand*'in ileri sürdüğü, iktisadî tekâmülün muhtelif devreleri arasındaki zincirleme, *Buchler* ve *Schmoller*'in tasnifleri, iktisatçıları, doğrudan doğruya tarihî inkişaftan neş'et eden sistem mefhumuna ulaştırmıştır. Böylelikle bu tekâmülün muhtelif merhalelerinin tefsir edilebilmesi mümkün olmuştur. İktisat sistemine müteallik nazariyenin unsurları: iktisat vasıtalarının *gayeleri* ve bunları harekete getiren *sâükler*, *teknik*, siyasî ve içtimaî *organizasyon* müşahede yolile elde edilip, muhtelif devirlerde

cereyan eden iktisadî faaliyetlerin müşahhas bir şekilde tetkikini kolaylaştıran unsurlardır.

* * *

Bu safhada tarihle iktisat arasında tam bir anlaşma mevcuttur; tarih iktisat nazariyesinin meydana getirilmesinde hakikaten esaslı bir rol oynamaktadır.

Son bir tahlille, değişmez kanunların, hiç olmazsa kâfi derecede devamlı kanunların mevcudiyetinin delillerini tarihte aramak istiyorsak, tam mânasile iktisat kanunlarına ölçülebilir, müşahede edilebilir vakialardan hareket etmek suretile erişilmek arzu ediliyorsa, tarihe müracaat zarureti aşikâr olarak belirir.

Birinci halde, tarihî müşahede, hattâ bizzat tarihte bile pek nadir olarak rastlanan ve o nisbette de kıymetli addedilen «kendi kendine hasıl olmuş tecrübeler» i gözümüzün önüne sermektedir. Muhakkak ki bu hususta geniş bir araştırma sahası mevcuttur. Meselâ asırlardan beri vuku bulmuş enflasyonların incelenmesi çok istifadeli olacaktır. Maalesef kanunlar değişmez olsalar dahi, bunların müşahhas tezahürünün şartları çok fazla mütehavvildir, öyle ki, tarihî araştırmalar, zamanımızda yapılacak müşahedelerde karşılaşılan bütün güçlükleri, daha da kuvvetlenmiş olarak, ihtiva etmektedirler; bu araştırmalar «yabancı unsurlar» getirmekle araştırmayı yapanı şaşırabilir. Muazzam miktarda yeni malûmat istifademize sunulmaktadır, fakat, «bir taş yığını nasıl bir ev meydana getirmese, bir vakia yığını da bir ilim teşkil etmez».

İkinci halde, ekonometriye taallûk eden incelemeler, *tarihle* riyaziyenin, yani iktisadî hakikatin bu iki kaynağının, optimum bir terkiibini teşkil ederler.

İktisattaki aksülâmeller, mahiyetleri icabı, anî olarak meydana gelmezler.

Zamanımızdaki iktisadî müşahede daima maziye dönmektedir.

Müstakbel nazariyelerin meydana gelmesinde, tarihin baş rolü oynamakta devam edeceğini düşünmek mümkündür.

Günün meselelerinden bir misal alacak olursak, müstemleke iktisadiyatına taallûk eden etütlerin bugüne kadar sosyolojik, tasvirî disiplinler olarak belirdikleri söylenemez mi ?

Ana vatan ve müstemlekeler arasında mevzubahis olan *noksan rekabet* meselesi teorik olarak vazedilmemiştir. Bu husus ta, tarihî hâdiselerin yeni bir nazariyenin inşasında arzettiği ehemmiyeti, aynı zamanda siyasî vaziyet üzerindeki muhtelif akislerini belirtmektedir.

Tercüme eden :

Nafia Somel